

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ СВІТСЬКОЇ І РЕЛІГІЙНОЇ СИСТЕМ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

За минулі півтора десятиліття у релігійному середовищі України сталися не лише суттєві кількісні зміни, пов'язані з розширенням інституційної мережі релігійних об'єднань, але й відбувся істотний якісний поступ у структурі та діяльності церков і релігійних організацій.

Зокрема, з кожним роком дедалі очевиднішою виявляється роль релігійних організацій у державотворчому процесі. Відтак нині майже жодна царина суспільного буття не залишається фактично поза впливом Церкви. Особливо інтенсивно останнім часом релігійні згуродження демонструють свої наміри імплантуватися в організований на світських засадах навчальний процес та й в освітню сферу України в цілому.

Необхідно зазначити, що проблема причетності Церкви чи релігійних організацій до освітньо-виховної діяльності – це проблема не сьогодення. Вона має глибокі історичні корені. В Україні, зокрема, формування національної системи освіти якщо і не проходило лише під суто церковним впливом, то принаймні відбувалося у тісному зв'язку з релігійною культурою українського народу.

Пригадаймо хоча б монастирі і братства. Їхнє функціонування далеко не обмежувалося рамками суто релігійного призначення. Вони водночас виступали важливими культурними та освітніми осередками, джерелами накопичення і трансляції різноманітних знань, носіями колосального інтелектуального потенціалу. Характерними в цьому плані була діяльність таких знаменитих у всьому світі монастирів як Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври, Михайлівського Золотоверхого та Видубицького монастирів, Львівського і Київського православних братств, Почаївської Лаври тощо.

За їхньої ініціативи та підтримки засновувалися, а потім діяли відомі у всій Європі школи, колегії і навіть академії на кшталт європейських університетів (наприклад, Острозька Академія, Києво-Могилянська Академія та ін.), в яких, поруч із прикладними науками, викладався широкий спектр теологічно-богословських дисциплін. Останні в значному обсязі мали місце переважно до “більшовицького перевороту” 1917 року (саме так називав сам Ленін те, що пізніше під перший ювілей нарекли “Жовтневою революцією”) і в заснованих державою, і в приватних навчальних закладах.

Чимало з кращих представників духовенства, як ерудовані, обізнані, професійні педагоги, запрошувалися на викладацьку роботу до таких установ на паритетних засадах зі світською професурою. При цьому Церква аж ніяк не ставила за мету перейняти на себе всі функції держави в означеній площині. Але ж вона, звичайно, не лише допомагала державі у вихованні високоморальних та духовно зрілих громадян, а й прагнула розширити свою сферу впливу та здобути якомога більше послідовників, навернувши їх у лоно Церкви, активно використовуючи засоби і можливості тогочасної держави.

В самостійній Українській Державі початку третього тисячоліття спостерігаємо, певна річ, деякою мірою подібну картину. В контексті релігійного ренесансу, котрий змінив 70-літній період політико-комуністичного атеїзму, Церква всляко зондує собі доступ до світської школи. Вже наявні й перші серйозні кроки на цій стежі. Так, у трьох західних областях – Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській – в загальноосвітніх школах впроваджено предмет «Християнська етика». За словами ректора Київської духовної академії і семінарії УПЦ МП протоієрея Миколи Забуги їхні студенти й викладачі працюють «у 38 школах, 16 технікумах, кількох вузах столиці». Від себе додаю, що в Чернівецькому державному університеті ім. Юрія Федьковича впроваджено уже тривалого часу успішно діє філософсько-теологічний факультет.

Власне, питання про вивчення основ релігії у вищій і середній школі перейшло з рівня пересічних до рангу стратегічно важливих. Сьогодні воно активно обговорюється за участю Президента України В.А.Ющенко з членами Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. За результатами обговорення дано відповідне доручення Міністру освіти і науки України. До речі, й раніше культивувалась думка, що “духовна і світська освіта не можуть бути розділені непроникною стіною”. В цьому контексті можна навести позицію деяких українських православних ієрархів, котрі вважають, що через конституційну норму про відокремлення школи від Церкви «діти-християни виявляються дискримінованою і зневажуваною спільнотою, позбавленою права з належною серйозністю й систематичністю вивчати Святе Євангеліє, літургійне життя Церкви, основи Богослов'я» (Ігор (Сиченко), архієпископ. Протести проти дискримінації // Офіційна хроніка. – 2001. - №1. – С.2).

Необхідність співпраці Церкви зі світськими навчальними установами зафіксована й в «Основах соціальної концепції Російської Православної Церкви», дія яких поширюється і на Україну, оскільки УПЦ знаходиться в юрисдикції Московського Патріархату. Окрім того,

цю співпрацю певною мірою визнають слушною як державні чинники (в тому числі частина народних депутатів), так і науковці, про що свідчать постанови Церков, їхня практика та ряд публікацій останніх років.

Таку співпрацю визнавало можливою і попереднє керівництво Української Держави. Так, на зустрічі релігійних діячів з Президентом України 10 лютого 1999 року була окреслена, хоч і дещо розпливчато, позиція Л. Д. Кучми: “Сьогодні суспільство більшою мірою готове до того, щоб у школі викладався Закон Божий, я чогось у цьому переконаний”.

По суті справа йде до того, щоб законодавчо забезпечити право громадян на навчання основам релігії, принаймні, у загальноосвітніх школах. Але, перш ніж вносити зміни у чинне законодавство з означеного питання, треба ретельно проаналізувати всі «за» і «проти». Не забуваймо, що в даний момент Конституцією України (ст. 35), Законами України «Про освіту» (ст.ст. 5, 7, 8) та «Про свободу совісті і релігійні організації» (ст. ст. 5, 6) в нашій державі закріплений світський характер освіти.

Тому ми мусимо віддавати належне не тільки традиції минулого, але й рахуватися з нинішньою ситуацією, оскільки, власне, тут має місце низка моментів, які не дозволяють форсувати зніщений Церквою зближення духовної та світської систем освіти найближчим часом.

По-перше, на сучасному етапі серед пріоритетів державної політики в Україні проголошується побудова громадянського суспільства. А одна із ключових ознак відкритої, демократично організованої спільності передбачає власне додержання і втілення в життя принципу відокремлення Держави і Церкви, школи від Церкви. Переконає в цьому і досвід розвинених у політико-правовому відношенні держав – Німеччини, США, Франції тощо.

По-друге, запровадження у світських навчальних закладах богословських і суто церковних дисциплін поки що не відбиває настрої та потреби українського суспільства в цілому. Адже Держава має дбати про гарантії реалізації прав усіх своїх громадян - як віруючих, так і не віруючих. Нині Україна на карті посткомуністичної Європи за рівнем релігійності практично не відрізняється від інших країн. Як засвідчують соціологічні дослідження, понад половина нашого населення декларує свою релігійність.

При цьому необхідно зауважити, що загальна релігійна культура пересічних громадян, на жаль, досить низька. Для більшості з них християнство, приміром, асоціюється тільки з певними етичними настановами; про його ж доктринальні положення і культову практику вони й гадки не мають. Такий стан справ доводить передчасність намірів

злиття світської та духовної освіти, оскільки це може викликати неприйняття і масовий протест з боку значної частини громадськості. Особливо небажаними й небезпечними такі дії можуть бути ще й тому, що стимулюватимуть зростання суспільно-політичної напруженості й конфліктованості в етноконфесійних групах та етноареальних групах національних і релігійних меншин.

По-третє, основна мотивація тих, хто прихильно ставиться до введення Закону Божого, християнської етики чи теології до навчальних програм – морально-виховна. Однак не будемо забувати недалекого минулого з ідеєю насадження комуністичного виховання, яке доволі яскраво довело, наскільки тенденція до збільшення виховних функцій у системі державної освіти – шлях не тільки до інтелектуальної деградації, але й порушення основного права людини на свободу думки і совісті. Невже ми хочемо знову повернутися до того, від чого намагаємося відмежуватися впродовж п'ятнадцяти років нашої Державної незалежності?

По-четверте, ситуація на міжконфесійному ґрунті є досить напруженою. Особливою гостротою відзначаються протистояння в Українському Православ'ї, яке розчленоване на три юрисдикції.

Не виглядають злагодженими відносини й між представниками інших конфесій і церков в Україні, скажімо, греко-католиками і римокатоликами, православними та прихильниками неорелігійних культів, мусульманами чотирьох юрисдикцій, іудеїв - семи тощо. Не виключено, що конфліктна атмосфера у релігійному середовищі в разі доступу духовенства до навчальних установ переміститься на освітню ниву, де проступатиме у вигляді боротьби за молоді душі. Можемо собі уявити, не доведи Господь, до чого це призведе!

По-п'яте, питання про реорганізацію навчального процесу активно піднімається, власне, найбільшими християнськими церквами України, котрі вбачають підставу для цього у «віковій традиції», «захисті моралі та духовності громадян», «культурній самобутності», «менталітеті народу» тощо. Однак варто пам'ятати, що нині Українська держава в конфесійно-церковному плані зовсім не така, якою була кілька століть тому. Її релігійна карта на рубежі тисячоліть нараховує понад 100 різних конфесій, церков, течій, деномінацій, напрямів і толків, які, згідно з Конституцією України та законами України, є рівноправними між собою і навряд чи відмовилися би від просвітницької роботи серед школярів або студентів, якби їм надали таку можливість. Отже, чи не стануть нові ініціативи деяких Церков щодо освітньої сфери підґрунтям для

виникнення й нових небезпечних протистоянь між церквами, конфесіями й частиною громадськості України?

По-шосте, сьогодні ще реально не дійшли до вироблення уніфікованого стандарту освіти. Держава - зі свого боку, а Церква - зі свого послуговуються різними власними навчальними програмами, що цілком відповідає демократичним європейським стандартам і Хартії прав людини. Керівники релігійних організацій виступають проти регулярного залучення цивільних експертів до дипломування спеціалістів у галузі теології і церковних дисциплін, вбачаючи в цьому втручання державних інстанцій у внутрішню діяльність підпорядкованих їм духовних освітніх закладів. Така позиція не дозволяє виявити дійсний рівень підготовки та кваліфікації відповідних фахівців і правомірність заявок релігійних організацій на прирівнювання духовних і церковних наукових ступенів світським.

До речі, необхідно зазначити, що самі Церкви та релігійні організації навіть подумки не допускають ймовірності щоби світські органи управління освітою і наукою якимсь чином брали участь у їхніх навчальних і виховних програмах чи щоб запровадити певні освітні програми, розроблені найкращими академічними установами й класичними університетами. Тобто маємо таку собі вулицю з одностороннім рухом – Церква в школу і ВУЗи прийти хоче, але зі школи й науки прийняти нікого й нічого не хоче.

Окрім того, звичайно, кожна релігійна організація чи Церква може, згідно з чинним законодавством України, заснувати навчальний заклад будь-якого рівня для підготовки яких завгодно спеціалістів *на приватних засадах*. Така практика вже існує в Україні. Функціонують ряд вузів, що засновані різними церквами, де, поряд з богословами й церковнослужителями, готують економістів, педагогів, навіть медиків.

До того ж, чому всі громадяни, які є податкодавцями повинні оплачувати навчальні заклади якоїсь конкретної Церкви чи релігійної організації? Адже це буде пряме порушення Конституції України і законів, що регулюють сферу освіти і релігії (до чого вже приверталася увага вище).

Розглянемо схематично ту роль, яка відводиться у вихованні молодого покоління власне релігійним чинникам. В даному випадку видається доречним відзначити два важливих аспекти: яке місце у розв'язанні зазначеної проблеми належить, з одного боку, релігії, як духовному й соціокультурному феномену, а з іншого – тим релігійним і церковним об'єднанням, які діють в Україні?

Відповіді на ці питання навіть априорі дещо відрізняються. Беззаперечним є той глибинний моральний зміст, що притаманний релігії в цілому. Взяти, наприклад, християнство. Його приписи, норми і настанови, закріплені у Святому Письмі, постулюють існування вищої трансцендентної цінності – предвічного, всемогутнього, всемилостивого, всезнаючого, всеблагого, вічного Бога. Разом з тим Господь розглядається і як моральний еталон, що санкціонує низку чеснот та благ (любов, чесність, терпимість, повагу, співчуття, відповідальність за скоєні вчинки, дисциплінованість тощо), якими має керуватися людина у своєму життєвому поступі.

Таким чином, артикулюючи неабияку увагу на універсальних етичних смислах, релігійний світогляд (причому не лише християнський) виконує катарсичну функцію, роль захисного механізму, протидіючого утвердженню в суспільній свідомості руйнівного за своєю природою чуттєво-інстинктивного начала. Особливої актуальності психотерапевтична місія релігії набуває під час перехідних періодів, симптоми якого характерні й для нинішньої України. Виявляються вони у публічному пропагуванні культу насильства і жорстокості, загостренні криміногенної ситуації в країні, «дикунських» формах гонитви за прибутком тощо. У подоланні подібних кризових явищ певні надії покладаються і на духовний авторитет релігії. Принаймні відчутна частка українських родин схвально ставиться до того, щоб долучити своїх дітей до релігійного виховання.

Тепер кілька ремарок стосовно другого підпитання. Релігійні організації України мають чудові можливості для того, щоб сказати своє вагоме слово на виховній ниві насамперед через відновлену за роки незалежності власну інфраструктуру. Проте, на жаль, Церкви й релігійні організації сьогодні не використовують належним чином наявний у їхньому розпорядженні духовний потенціал. Натомість, основний акцент ними часто-густо зосереджено на вирішенні суто меркантильних інтересів, що відверто дисонує зі статутними положеннями конфесій і Церков, а відтак не дозволяє скоригувати спільні зусилля різних суспільних структур для *розв'язання стратегічно важливих завдань Української нації й Держави* (у даному випадку – *освітнянсько-виховних*). Наведемо за браком місця із сотень лишень один-два красномовних приклади.

Нещодавно Український народ відзначав визначний ювілей 2000-ліття Різдва Христового, а трохи згодом 950-річчя з дня заснування Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври – однієї з найвідоміших у світі православних і культурних святинь. І як же до цих урочистостей

підійшли православні Церкви нашої держави? Скажемо відверто – не з позицій євангельських ідеалів. Політичні амбіції духовних ієрархів повністю затьмарили проповіді Ісуса Христа, засновані на ідеях любові, злагоди, порозуміння. Непоступливість предстоятеля Російської Православної Церкви в сусідній державі (чому й досі деякі суто українські справи вирішуються в Москві – це вже давно мною викладено окремо в моїх публікаціях) призвела до того, що УПЦ МП й УПЦ КП святкували ювілей окремо та ще й у різні дні, що, ясна справа, не згуртовує українське суспільство, а навпаки - ділить його.

Ще гостріші конфлікти між конфесіями, церквами і владою та суспільством виникли при підготовці та здійсненні візиту в Україну 2001 року великого гуманіста ХХ століття Папи Римського Івана Павла II.

Недосконалість українського законодавства, а ще більша недосконалість його застосування вже призвели до численних соціально-правових перекосів, що генерують суспільну напруженість і збільшують конфліктогенний потенціал середовища української молоді.

Так, у ряді законів України були закріплені норми, що надають пільги для релігійних організацій (що, звичайно, добре і корисно для молоді, котра входить до тих організацій) щодо оренди землі, надання гуманітарної допомоги, плати за електроенергію, газ, переміщення товарів і послуг через митний кордон України, передачі в безоплатне користування майна держави, передачі у власність безоплатно майна з державної чи комунальної власності, не обкладання податками прибутків, звільнення від присвоєння ідентифікаційних номерів для занесення до Державного реєстру фізичних осіб, щодо військової й альтернативної служби тощо.

Зокрема, в Законі України “Про загальний військовий обов'язок і військову службу” статтею 17 надається *право на відстрочку від призову на строкову військову службу громадянам за рішенням районної (міської) призовної комісії, які навчаються у вищих і середніх духовних навчальних закладах.* Оскільки нині церковно-приходських шкіл немає, а всі закінчують середню школу, то читай у *всіх* духовних навчальних закладах. Причому не обмежено навіть, як унормовано для світських студентів, лише денною формою навчання. Статтею 18 цього ж закону було встановлено *право громадян на звільнення від призову на строкову військову службу або альтернативну (невійськову) службу громадян, які мають духовний сан і штатну посаду в одній із зареєстрованих конфесій, а в новій редакції закону від 18 червня 1999 року № 766-III також право на відстрочку від призову на весь час роботи в релігійній громаді, тобто*

фактично назавжди, позаяк і вік призову на строкову військову службу був зменшений з 27-ми до 25-ти років.

По-перше, такі пільги надаються рідко в якій, в т.ч. і європейській, державі.

По-друге, Конституція України та чинні закони України дозволяють з релігійних мотивів всім віруючим громадянам альтернативну (невійськову) службу.

Таким чином, одні й ті ж *особи мають потрібну пільгу*, оскільки вони з релігійних мотивів *можуть вступити на альтернативну службу або взяти відстрочку від призову на строкову військову службу*, вступивши до будь-якого релігійного навчального закладу, або *взагалі не призватися ні на яку службу*, набувши навіть без освіти будь-який духовний сан і штатну посаду в одній із зареєстрованих релігійних організацій.

В той же час інші громадяни, в тому числі й студенти вищих навчальних закладів I-II акредитаційного рівнів, учні середніх спеціальних закладів освіти і професійно-технічних училищ, слухачі курсів вдосконалення кваліфікації, підготовчих курсів для вступу у навчальні заклади, слухачі закладів післядипломної освіти та інші категорії громадян України, що навчаються у світських (державних чи приватних) закладах, позбавлені таких пільг, що, звичайно, є порушенням прав людини і громадянина та не відповідає ні високим стандартам Євросоюзу, ані моральним настановам самих віросповідань і Церков про рівність перед Богом (Ін. 17: 21).

Саме тому гадаю *доцільним було б переглянути норми законів щодо пільг, в т.ч. й надані Законом України "Про загальний військовий обов'язок і військову службу" в бік зрівняння у правах усіх громадян.* Тим паче, що, згідно з Конституцією України, “При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу прав і свобод” (ч. 3 ст. 22). Точніше кажучи, повинні бути виправлені згадані вище та інші їм подібні норми закону, оскільки вони санкціонують *порушення прав і свобод людини* значної кількості українських громадян, ставлячи апріорі в нерівні умови учнів, студентів та слухачів світських навчальних закладів зі слухачами і студентами духовних шкіл, а також осіб, які обрали служіння в релігійних організаціях як професійну діяльність, і тих громадян, які прагнуть збудувати свій добробут іншим шляхом. Причому, якщо у першому випадку необхідна лише довідка про штатну працю у будь-якій релігійній громаді, то *навіть для дипломованих молодих спеціалістів і випускників світських навчальних закладів немає ніяких пільг у даній царині, що*

нівелює їхні здобутки в навчанні та ускладнює здійснення подальшого професійного росту. Адже обриваються набуті під час навчання зв'язки, не відбувається безпосереднє закріплення практичним досвідом теоретичних знань, травмується психіка молоді, формується нігілістичне ставлення до освітнього процесу (мовляв, все одно це не згодиться, бо йду до війська, а поки повернуся, то все буде по-іншому й т. ін), *руйнується довіра до державної влади*, поглиблюється конфлікт зі старшим поколінням, оскільки молодь не без підстав вважає, що старші нерозумно розтрачували свій потенціал і прагнуть розтратити його у своїх дітей та онуків, авторитарно нав'язавши їм певні стереотипи світорозуміння та моделі суспільної поведінки, не порадившись з тими, про кого вони нібито так ревно дбають.

Внаслідок нераціонального порядку введення молодших поколінь у доросле життя, в тому числі й у виробничу діяльність, на додаток до "вічного конфлікту батьків і дітей" відбувається інтенсифікація соціального відчуження молоді, в її середовищі можуть латентно визрівати надзвичайно потужні конфліктогенні або позитивно революційні потенціали (прикладів безліч, в т.ч. і в Україні: студентська "Революція на каменях" 1990 року, Помаранчева революція 2004 року).

У певні історичні періоди хвилі трансформацій українського суспільства можуть співпасти з хвилями перетворень у певних країнах чи регіонах світу. Тоді політико-соціальна інтерференція хвиль суспільних трансформації при певних економічних передумовах може призвести до важко передбачуваних соціальних вибухів.

Не можна забувати, що Українська нація змушена нині за десятки років пройти шлях, що його країни Європи та інших частин світу долали століттями. Окрім того, ми вельми динамічно входимо у бурхливий світ, який політично і соціально дуже мінливий та неспокійний, вже не як складова російсько-радянської імперії, а як самостійний суб'єкт міжнародних правовідносин, що вимагає досвіду, коштів, обачливості та ще багато чого необхідного для безпечного автономного плавання поряд з китами й акулами світової політики і бізнесу. Політичні й економічні шторми та бурі вповні можуть утопити наш державний корабель при невмілому прокладанні стратегічного курсу чи тактичному маневруванні, а тому нам необхідно вчитися впорюватися з такими штормами теж самостійно. Релігійна ж сфера серед інших пріоритетів за впливовістю займає не останнє місце.

Отже, враховуючи викладене вище, схилиємося до думки, що не варто поспішати з впровадженням церковних новацій в школи та вузи. Сьогодні найкращий варіант – це зберегти та забезпечити подальший

розвиток паралельного співіснування трьох освітніх систем – державної, приватної та релігійної.

В розпорядженні релігійних організацій наявна чимала кількість власних духовних навчальних закладів, недільних шкіл, через які Церкви, при їх добрій волі та бажанні, цілком спроможні проводити масштабну виховну й катехітичну діяльність і головне - на добровільних, дійсно, демократичних засадах. Це, до речі, повністю відповідає нормам обов'язковим для України таких фундаментальних у даній сфері міжнародних документів як Загальна Декларація прав людини та Європейська Конвенція про захист прав людини.

За таких умов громадяни України можуть бути впевнені, що українська державна влада й надалі толерантно співпрацюватиме з ієрархами та всім духовенством різних релігійних організацій і Церков, не відходячи від обраного курсу реальної демократії.

Саган О.

ЗАПРОВАДЖЕННЯ «ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЕТИКИ» ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ

Українське суспільство і через 14 років незалежності не позбавилося багатьох проблем, корені яких ховаються у спадку радянського воєнничого атеїзму. Однією із таких проблем, яка практично всі роки незалежності викликає гострі дискусії в релігійному та освітянському середовищах, є сприйняття/несприйняття потреби в релігійній освіті школярів світських навчальних закладів. На тлі не менш гострих майнових проблем, пов'язаних із поверненням Церквам культових споруд, суперечки про статус та зміст релігійних курсів останні п'ять-шість років лідирують за своєю актуальністю.

На хвилі відзначення тисячоліття хрещення Руси-України в обговорення піднятої вище проблеми включилися і державні інституції. Протягом 2001-2003 років при Держкомі Україні у справах релігій працювала робоча група із представників Церков, завданням якої було вироблення рекомендацій щодо запровадження курсу "Християнська етика" у програму загальноосвітніх шкіл. Паралельно до цієї групи у червні 2002 р. (Розпорядження № 69-р від 18.06.2002 р.) у Міністерстві освіти і науки було створено робочу групу "з метою вивчення питання про засади релігієзнавства в системі загальної середньої освіти". Проте